Espriuana: recreacions de Salvador Espriu
editat per Maria Dasca i Maria Moreno Domènech

Sobre la interpretació de l'obra poètica de Salvador Espriu: un motiu de controvèrsia pública

J. Àngel Cano Mateu
Universitat de València – Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Espanya

Abstract In 1963, Joan Fuster wrote the preface to *Obra poètica* by Salvador Espriu, published by Santiago Albertí. Five years later, in 1968, Edicions 62 released a new volume of Espriu's poetry, *Obres completes 1: Poesia*, presented with an introduction by Josep M. Castellet, although it was in fact shaped by Joan Ferraté. This event served as the pretext for the two critics to embark on an extended polemic, conducted in the journal *Serra d'Or* between November 1968 and May 1969. The present study aims to examine this controversy, focusing on the analytical methods and interpretative approaches adopted by each in their readings of Espriu's work.

Keywords Salvador Espriu. Joan Fuster. Joan Ferraté. *Obra poètica*. Polemic controversy.

Sumari 1 A tall d'introducció. – 2 Els orígens de la polèmica. – 3 Joan Ferraté, primer atac: «Salvador Espriu entre els lectors i els crítics» (*Serra d'Or*, novembre de 1968). – 4 La rèplica de Joan Fuster: «Sobre l'art de saber llegir» (*Serra d'Or*, gener de 1969). – 5 La contrarèplica de Joan Ferraté: «Sobre l'art de no saber llegir, i de queixar-se, per torna» (*Serra d'Or*, abril de 1969). – 6 Joan Fuster, punt i final: «Resposta a Joan Ferraté» (*Serra d'Or*, maig de 1969). – 7 Un epíleg a destemps. – 8 Conclusions a una «polèmica estúpida».

Edizioni Ca'Foscari

Biblioteca di *Rassegna iberistica* 48
e-ISSN 2610-9360 | ISSN 2610-8844
ISBN [ebook] 979-12-5742-102-1 | ISBN [print] 979-12-5742-103-8

Peer review | Open access
Submitted 2026-02-04 | Accepted 2026-05-22 | Published 2026-11-18
© 2026 Cano Mateu | CC BY 4.0
DOI 10.30687/979-12-5742-102-1/008

1 A tall d'introducció

L'objectiu d'aquest treball és l'estudi de la polèmica que sostingueren Joan Ferraté i Joan Fuster a propòsit dels mètodes analítics seguits i les interpretacions que l'un i l'altre realitzaren sobre l'obra poètica de Salvador Espriu. Aquesta 'controvèrsia pública' anunciada al títol i que entretingué els lectors de *Serra d'Or* –camp idoni per a la batalla dialèctica– entre el 1968 i el 1969, es materialitzà en forma de quatre articles en total, dos per cada autor, més un de Joan Ferraté que es quedà al calaix.

Amb «Salvador Espriu entre els lectors i els crítics» de Ferraté, el novembre de 1968 es donava el tret de sortida a la que Antoni Furió i Josep Palàcios (2011, 1021) van etiquetar com la «polèmica més aspra i dilatada» mantinguda per Fuster a la revista de Montserrat, que ja li n'havia vist d'altres i que encara li'n veuria alguna més.[1] Després d'aquell primer article, Joan Fuster li replicà el gener de 1969 amb «Sobre l'art de saber llegir», un paper que despertà reaccions tant privades, amb una carta del mateix Espriu agraint-li'n la defensa, com públiques, amb una carta al director de la revista per part de Miquel Muñoz i Boscà o l'esperable resposta de Ferraté, «Sobre l'art de no saber llegir, i de queixar-se, per torna», l'abril d'aquell any. El suecà li respongué de nou, el mes següent, amb «Resposta a Joan Ferraté». L'intercanvi d'opinions encara hauria pogut tenir continuïtat per part del de Reus si no haguera estat per la negativa dels responsables de *Serra d'Or*, que ja començaven a mostrar-se'n cansats; no obstant això, el crític aplegà a *Papers sobre Carles Riba* (1993) el text titulat «Respons a Joan Fuster». Tot seguit, doncs, ens n'endinsem en l'anàlisi.

2 Els orígens de la polèmica

Com hem comentat, per entendre aquesta 'controvèrsia pública', ens hem de remuntar al 1963, moment en què l'editor Santiago Albertí

1 La col·laboració entre Joan Fuster i *Serra d'Or* va durar vint-i-cinc anys (1959-1984), amb un petit silenci entre 1973 i 1978; és lògic, doncs, que, en tot aquest període, hi visquera diverses polèmiques. Per exemple, la derivada per la publicació, el setembre de 1968, de l'article «Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes…» sobre la invasió de Txecoslovàquia per part dels tancs soviètics; segons Archilés (2011, 246), es tracta, probablement, de l'article més incomprès de tota la producció fusteriana, encara que el suecà no ho posà gaire fàcil. Hi suscità reaccions en contra, com les de Josep M. Castellet o les dues cartes al director de Víctor Mora i Joan Miravitlles, i a favor, com la carta col·lectiva de Josep M. Benet i Jornet, Joan-Lluís Marfany i Jaume Torres (Cano 2022a, 99-100). Una altra controvèrsia, posterior a la que tractem en aquest treball, fou la mantinguda amb els correctors de la revista i, en especial, amb el gramàtic Eduard Artells entre el juliol de 1970 i el gener de 1971 (Cano 2022b).

va traure a la llum l'*Obra poètica* de Salvador Espriu, amb un pròleg signat per l'assagista Joan Fuster. De fet, el motiu que serviria d'excusa cinc anys després perquè Joan Ferraté n'encenguera la metxa fou, justament, el contingut de la «Introducció a la poesia de Salvador Espriu» confegida pel suecà, que, de manera explícita, beu de l'«homenot» elaborat per Josep Pla,[2] «un paper insuperable en la bibliografia del poeta» (Fuster 1977, 69). En aquestes pàgines introductòries, Fuster (1977, 75) caracteritza la poesia d'Espriu i, fins i tot, el poeta mateix, de «desolat i lúcid». Siga com siga, el pròleg del de Sueca havia complagut Espriu, com ho demostra la carta que envià a Fuster el 18 de setembre del 1962, després de llegir-lo:

> em sap greu de no haver-nos pogut veure i de no haver pogut, per tant, expressar-vos de paraula el meu profund agraïment i el meu aplaudiment pel treball que heu volgut dedicar a la meva obra poètica, del qual no sé què admirar més i ponderar amb preferència, tan intel·ligent i agut em sembla, i a la vegada tan vostre. Trobo extraordinària la rapidesa amb què l'heu parit i m'afalaga molt, el detall del vostre comentari i la precisa minuciositat de la vostra lectura. És també remarcable la vostra comprensió del que cal primordialment entendre al meu darrer llibre: potser sí que hi ha insinuat aquell adéu que hi assenyalàveu. Sigui com es vulgui, la meva postura ja no és la de *La pell de brau*, però potser aquesta obra no haurà estat del tot inútil, almenys per a mi, perquè m'haurà ajudat a acabar de veure-hi clar i de desempallegar-me de moltes coses. (Fuster 1997, 172-3)

El 1968, per la seua banda, Edicions 62 publicava un 'nou' volum amb la poesia de Salvador Espriu, *Obres completes, 1: Poesia*, que es presentava amb una introducció de Josep M. Castellet. Aquest esdeveniment editorial creava l'instant propici perquè el professor Joan Ferraté carregara contra Joan Fuster i la interpretació que feia del poeta en el pròleg de l'edició d'Albertí adés esmentat. Començaven uns mesos d'intercanvis dialèctics entre l'un i l'altre a les pàgines de *Serra d'Or*, que despertaren diverses reaccions fins que els responsables de la revista de Montserrat se'n sentiren fatigats.

2 El lector interessat pot consultar el text en qüestió a la quarta sèrie dels *Homenots* de Pla (1991). Casualment, s'integra al mateix volum que el dedicat a Joan Fuster.

3 Joan Ferraté, primer atac: «Salvador Espriu entre els lectors i els crítics» (*Serra d'Or*, novembre de 1968)

El novembre de 1968, això és, al cap de poc de la publicació, per part d'Edicions 62, del volum de les *Obres completes* que recollia la poesia d'Espriu, sota el títol «Salvador Espriu entre els lectors i els crítics», Joan Ferraté reprovava Joan Fuster per la falta de comprensió que havia demostrat tenir sobre el poeta en el pròleg del volum compilat per Albertí el 1963; un pròleg que, paradoxalment, com hem apuntat, havia encantat a Espriu. És cert que, des del principi, Ferraté (1968, 77) no es mostra gens amable amb aquest recull anterior –«malgrat el seu preu desmesurat i la seva lletjor imperdonable, es degué esgotar prou ràpidament»–, i, a pesar que exalça en certa manera l'estil del suecà –les planes de la introducció «són un producte molt curiós: admirablement ben escrites, són plenes de xafarderies interessants, de digressions divertides i de sortides enginyoses»–, aviat n'entra a degolla en el contingut.

Fuster (1977, 80) havia aprofitat la narració d'una anècdota personal amb Espriu, el qual definia, en certa manera, l'existència com una «mala bava infinita, còsmica…», per elaborar la seua explicació sobre la poesia espriuana, una poesia, en opinió del suecà, totalment allunyada de la providència, plena més aviat de pessimisme i sense gens de compassió.[3] Ferraté (1968, 78), per tant, tracta de desmuntar-ne el comentari amb els versos de tres poemes –«Kherubim», «Oració en la teva mort» i «Lliure vol»– que l'indueixen a afirmar que «la imatge que Joan Fuster va donar de l'Espriu el 1963 és tan escandalosament parcial que costa de creure que, com en efecte va ocórrer, el seu paper pogués aparèixer introduint la primera edició completa dels poemes del nostre autor». Fruit d'aquesta interpretació fusteriana, diguem-ne 'no religiosa', és la consideració de *La pell de brau* com a «poesia cívica»; el crític literari, que no s'està de rebaixar el valor d'aquest poemari al llarg de les pàgines de l'article, estima que els fragments que permeten a Fuster parlar de «poesia cívica»

3 «Un migdia d'octubre de 1959 érem davant la mar plàcida i ensopida de Gandia, un Mediterrani turístic i mercantil com tants n'hi ha. Recolzats a la barana d'una terrassa d'hotel elegant, miràvem l'aigua gloriosa: el 'somriure innumerable', la '*toujours recommencée*', etc. Darrera nostre flotava la memòria d'Ausias Marc, un altre llòbrec constitucional, que hi havíem anat a celebrar en els cinc-cents anys de la seva cristiana defunció. Jo havia aconseguit induir l'Espriu a una conversa mitjanament definitòria. I recordo que em deia: 'Hi ha una mala bava infinita, còsmica…' Era una manera d'explicar-ho. Vaig pensar en aquell personatge d'Aristòfanes que confessa creure en els déus perquè ho passa ben fotut en aquesta vida: la prova de l'existència de les divinitats era, al seu veure, ni més ni menys que la seva personal malaventura. Però Salvador Espriu és tot el contrari d'un personatge –aquest o qualsevol altre– d'Aristòfanes. Això no obstant, la fórmula que emprava per a exposar-me la seva idea del funcionament del món resultava ben gràfica» (Fuster 1977, 80).

no són sinó «preocupacions religioses», i que «tots els racons de 'poesia cívica' que conté (no són pas tants com sembla) són, al meu entendre, trivials i prescindibles» (78). D'altra banda, el de Reus recrimina al de Sueca que, a partir de l'establiment d'una oposició entre l'escepticisme d'Espriu i els «presumptes ximples als quals Fuster dóna el nom d'humanistes», desprestigie i menyspree Carles Riba amb la finalitat de situar-hi per sobre la figura de Salvador Espriu, del qual, repeteix en més d'una ocasió, la seua poesia ocupa un espai marginal dins tota la seua producció literària.

En tot aquest desconcert interpretatiu, és la mirada de Josep M. Castellet en la introducció del volum recopilatori recentment aparegut la que hi aportaria la llum necessària per comprendre el poeta:

> Gràcies a Castellet, no ens caldrà dir que Salvador Espriu hagi tingut amb els seus crítics la mateixa mala sort que ha tingut amb els seus lectors. Castellet, en efecte, s'ha llegit l'Espriu; i el report que ens fa en la seva «Introducció» del que ha vist i entès en el curs de la seva lectura és molt penetrant i fonamentalment just. (78)

Aquest panegíric de Joan Ferraté de la lectura que en feia Castellet, però, té 'trampa': la introducció de l'edició de 1968 es recolzava sobre unes idees bàsiques enunciades pel primer. Antoni Comas, en carta del 15 de febrer de 1969 a Joan Fuster, li'n comentava el 'rumor', un rumor estès, sembla, per Gabriel Ferrater: «No sé si saps, però, que aquest pròleg fou escrit sota el guiatge d'en Joan Ferraté (*dixit* Gabriel Ferraté [sic])» (Fuster 2010, 82-3). La confirmació arribaria per part de Ferraté mateix, que confessà que entregà a Castellet «tot el que bonament vaig poder del que jo n'havia entès aproximadament un any abans» (1993, 10).

Segons Carles Miralles (2005, 20-1), la indignació del crític literari venia ocasionada més aviat per la separació que Fuster havia establert entre l'humanisme, els grecs i Carles Riba, per una banda, i Salvador Espriu –i l'abundància de jueus en la seua obra–, per una altra, amb la finalitat d'assenyalar-ne la ruptura d'aquest darrer amb la tradició. Aquesta interpretació literària basada en una «voluntat de superació del Noucentisme en nom de principis d'ordre moral i polític més d'acord [...] amb l'esperit de l'època», sumada als prejudicis de Fuster sobre l'humanisme, havien viciat la visió de l'assagista sobre la poesia de Salvador Espriu, i havien ajudat a conformar-ne una idea en la línia d'«altres prejudicis [...] llavors dominants sobre la poesia cívica i el realisme», que eren els que aplicava per tal d'explicar la poesia de l'autor de *La pell de brau* de manera parcial; justament, com que era aquesta obra la que n'hauria desencadenat la maniobra, no són estranys ni els atacs a Fuster i a la «instrumentalització civicorealista» de la poesia espriuana, ni les desqualificacions de

l'obra poètica a partir d'aquell llibre, vist que entenia que l'operació pretenia erigir Espriu com la «figura pública» (21-2).

Ara bé, com indica Vicent Simbor (2012, 241), el motiu devia depassar, en efecte, la mera divergència analítica; per a Fuster, aquell article tenia un fort component personal que entrava dins de l'hostilitat recíproca que es tenien Salvador Espriu i els germans Ferrater (Martí 1987, 13). Tanmateix, la carta de Joan Ferraté al seu germà Gabriel del 12 de desembre de 1966 demostra l'animadversió que també sentia cap al suecà, atès que va plena de desqualificacions cap al pròleg de l'edició de 1963 (Ferrater 1986, 422), una animadversió igualment compartida per Gabriel Ferrater, el qual, tot siga dit, allibera Fuster de la diatriba contra Carles Riba (427-8).

4 La rèplica de Joan Fuster: «Sobre l'art de saber llegir» (*Serra d'Or*, gener de 1969)

En qualsevol cas, com era d'esperar, el suecà hi seguí el joc; el gener de 1969 publicava, en la seua secció mensual a *Serra d'Or*, «Restriccions mentals», una resposta a Joan Ferraté titulada «Sobre l'art de saber llegir». Fuster (2011, 152), sarcàstic quan compara la seua introducció a l'*Obra poètica* d'Espriu amb una «'corrupció de menors' literària», es reafirma, després de la relectura que ha realitzat, en el que hi exposà: «mal m'està el dir-ho, no em reconec 'culpable'». La interpretació del de Sueca sobre el «pessimisme» de la poesia espriuana es fonamenta en dos factors: per un costat, en la font bibliogràfica consultada, això és, l'«homenot» que Josep Pla dedicà al poeta («no s'ha escrit res tan clar ni tan penetrant»), que especifica aquesta concepció del món «lúcida i desolada»; per un altre, en el mètode d'anàlisi emprat, el qual es recolza sobre la «tònica dominant», que és la que permet parlar de «caracteritzacions» generals de l'obra d'un escriptor i la que n'admet, per tant, singularitats (152-3).

Des d'aquesta perspectiva, Fuster accepta el comentari sobre els tres poemes adduïts per Ferraté, els quals, però, prendrien, en l'anàlisi fusteriana, consideració d'excepcions –«podia no haver-n'hi?»–; de fet, ell mateix recorda que, en el pròleg de 1963, ja descartava explícitament el poema «Kherubim».[4] Més encara: per al suecà, la seua visió s'oposaria per complet a la del «professor» Ferraté, que és la d'«un Espriu poeta de comunió diària», amb una poesia definida com a «pura música celestial» (153). Igualment, li

4 En el pròleg esmentat a l'edició de l'*Obra poètica* de Salvador Espriu de 1963, Fuster (1977, 98) apunta sobre aquest poema: «Si alguna vegada declara una punta de nostàlgia davant d'hipòtesis sobrenaturals –vegeu el poema 'Kherubim' a *Les hores*–, això no és més que una nostàlgia, i encara passatgera. En general, l'Espriu s'até a la 'lucidesa', hi resta fidel».

recomana –amb un punt d'ironia, no cal dir-ho– que, com que ha seguit la «moda de comptabilitat com a mètode crític», no perda el temps amb la quantitat de jueus, d'egipcis o de grecs, i es dedique, en canvi, a «fer computacions respecte al 'sentit' dels poemes de l'Espriu», ja que «cal saber llegir» (153).

D'altra banda, l'assagista també es defensa de l'acusació de Ferraté –tocada amb «unes gotes de 'mala bava'»– sobre la voluntat de situar Espriu per damunt de Riba, una acusació totalment fora de lloc, sobretot per la «devoció –'literària'!– d'un escèptic: o sigui, una raonable admiració» que Fuster sempre havia professat pel segon. A més, matisa que, en atacar l'«humanisme», no es referia «als professionals de les Humanitats» –com Riba, s'entén–, sinó «als vells mites antropocèntrics, que justament l'Espriu eludeix» (154).[5]

Aquell «Sobre l'art de saber llegir» de Fuster despertà reaccions tant privades com públiques. Entre les primeres, caldria destacar la lletra que li envià Espriu mateix el 18 de febrer d'aquell 1969 amb l'agraïment per «la defensa que hi feu de mi i del sentit de la meva obra poètica», però també amb la indignació, per un costat, per la consideració de «marginal, o accidental, o circumstancial» amb què Ferraté havia definit el seu «esforç versotaire de trenta anys de durada», i, per un altre, per la permissivitat de *Serra d'Or* de donar espai a aquell «to pedant, perdonador de vides, d'épater les criatures i d'estar de tornada de tot –llevat, és clar, de la poesia d'En Riba, per exemple» que havia fet servir el crític literari (Fuster 1997, 202-3).

5 En l'article, Fuster només consigna la pàgina on es troba la referència a Carles Riba; a continuació, en reproduïm el fragment exacte, que serví de coartada perquè Ferraté li recriminara el menyspreu cap a l'autor de les *Elegies de Bierville*, però en què, en realitat, el suecà critica només una mena d'«humanisme teòric»: «No parlo ara de l'humanisme en tant que comercialització de les *litterae humaniores*: comercialització, o academització, és igual; que, entre nosaltres, ha donat fruits d'una tan meravellosa gentilesa com Carles Riba traductor. Estic al·ludint l'humanisme 'teòric', lligat sens dubte a l'humanisme professional, però resoludament imbricat amb prevencions i precaucions religioses i classistes ben notòries. Una vegada vaig escriure que l'humanisme –aquest humanisme– consisteix a 'calçar coturns a la vida'. Fent-se un alt concepte de si mateix, l'home –l'espècie humana– s'encastella en una formidable jactància: ell és 'el melic del món', 'el rei de la creació', 'la imatge i semblança', 'la mesura de totes les coses'. Ha arribat a la conclusió que l'univers ha estat fabricat per al seu ús, que la seva raó n'és el límit diriment, que la naturalesa entera li és servidora i subordinada, que els demiürgs –cas d'haver-n'hi– estan pendents d'ell. ¿Caldrà portar a col·lació aquell senyor que *protestava* contra el terratrèmol que assolà Lisboa en el segle XVIII? En nom de la suprema vigència de l'antropocentrisme, la protesta era lògica: la geologia es revoltava contra l'home, i una tal insolència resultava intolerable. L'home, excepció intel·ligent dins l'escala zoològica, reivindica la seva primacia absoluta: la crea. I es calça els coturns de l'heroi teatral. L'humanisme no és sinó una apoteòsica fatxenderia teatral, adossada a l'espessa acumulació, a l'espessa i provecta acumulació de textos literaris insignes que conserva el gran museu de la cultura occidental. L'Espriu pertany a la sèrie intel·lectual dels qui tracten de traure els coturns a la vida, dels qui descalcen l'home i el deixen de peus a terra. Desproveïda de les pròtesis enlluernadores, la humanitat es queda en el seu nivell precís. I aquesta és la 'lucidesa'». (Fuster 1977, 81-2)

També Antoni Comas escrigué al suecà la carta adés esmentada del 15 de febrer en què, a pesar de l'admiració i l'estima que professava cap als germans «Ferratés [sic]», abonava la interpretació de Fuster, la qual –junt amb l'«homenot» de Josep Pla– configurava la millor bibliografia sobre Espriu del moment (Fuster 2010, 82). Amb la perspectiva que atorga la distància temporal de més de quaranta anys, l'historiador de la literatura catalana contemporània Vicent Simbor (2012, 243) també valora positivament que, d'acord amb l'escassa o nul·la bibliografia de què disposava el suecà aleshores i havent de fer ús només de la pròpia perspicàcia 'lectora', aquelles pàgines actuaren com «una bona guia introductòria a les línies definitòries de la poesia espriviana publicada aleshores».

Quant a les reaccions públiques, a banda de la resposta esperable per part de Joan Ferraté, també un lector de *Serra d'Or*, Miquel Muñoz i Boscà, havia fet arribar una carta al director al respecte. Sota el títol «Saber llegir», Muñoz (1969, 1) se sorprenia –irònicament– per la «poca serenitat» que havia mostrat Fuster en la rèplica al crític literari: «¿cal reaccionar de la manera que ho fa Joan Fuster quan es veu ferit en la seva opinió?». La resposta de l'assagista, que apareixia de manera simultània al mateix número –el de març de 1969– gràcies a l'enviament d'una còpia per part de Jordi Sarsanedas en carta del 21 de febrer,[6] defensava la «serenitat» amb què havia escrit l'article precedent, alhora que reivindicava la «polèmica», l'intercanvi d'opinions contràries sobre un fet, el debat, la divergència pública, com a símbol de normalitat:

> Ens havíem acostumat a creure que tothom estava d'acord amb tothom, i que les discrepàncies, ni que només fossin sobre punts de la més absoluta 'innocència' –el 'sentit' d'una poesia, per exemple–, havien de mitigar-se 'per principi'. […] A tot arreu del món, una 'polèmica' és una 'polèmica', sense que per això es produeixi la ruïna de les famílies. (1969, 1-3)

5 La contrarèplica de Joan Ferraté: «Sobre l'art de no saber llegir, i de queixar-se, per torna» (*Serra d'Or*, abril de 1969)

Un mes després hi aplegava la contrarèplica de Joan Ferraté amb un títol –«Sobre l'art de no saber llegir, i de queixar-se, per torna»– que jugava, en la primera part, amb l'emprat anteriorment per Fuster, mentre que, en la segona, ja n'anticipava la deriva. En la línia de Miquel Muñoz i Boscà, Ferraté (1969, 49) també s'estranya de la

6 Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 21 de febrer de 1969. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17288.

resposta enrabiada de Fuster, carregada d'una «traca d'improperis», però «sense que contingui gaire cosa més».

L'article del reusenc s'estructura gràficament en set arguments adreçats a demostrar que el de Sueca no té «cap dret a queixar-se de mi». En primer lloc, qüestiona i, fins i tot, rebutja l'autoritat de Josep Pla en el camp de la crítica literària:

> ¿de quan ençà ha estat convingut que Pla era una autoritat en crítica literària? I fins i tot en el cas que Fuster i jo convinguéssim en l'autoritat de Josep Pla, de quan ençà cap dels dos (i no parlem de tots els altres lectors de l'Espriu) s'ha compromès a acceptar l'autoritat de l'autoritat? Jo no, almenys. (49)

També discuteix el mètode analític fusterià basat en les «'caracteritzacions' globals de l'obra d'un escriptor», en la «tònica dominant», que acceptarien l'existència d'unes mínimes excepcions per a descartar-les, de manera que en refuta la interpretació sobre l'ateisme o la falta de conviccions de caire religiós de la poesia espriuana, amb l'aportació que *Final del laberint* pertanyeria –cosa que rebentaria l'explicació de Fuster– als «poemes que cauen del costat de les 'astúcies mitològiques'», i no als que ho fan «del costat 'lúcid i desolat'» (49). Igualment, insisteix en l'acusació d'haver denigrat Carles Riba per enaltir Salvador Espriu, així com de no haver-se sabut expressar de manera intel·ligible en tractar la «'dignitat' de l'home pseudo-grotesc». Ferraté hi palesa una contradicció referent als «humanistes»:

> és ben curiós de constatar que, després que en el seu pròleg va descriure els seus arxi-enemics, els humanistes, en termes que s'apliquen més que res a l'Espriu, ara, en proposar-se de descriure l'Espriu, Fuster hagi ensopegat sense adonar-se'n amb un terme tòpic dels mateixos humanistes. (50)

Per contra, Ferraté reclama a Fuster que aclarisca, que pose nom i cognoms. a quin suposat escriptor ha volgut enfonsar i a quin ha pretès exalçar. En aquest sentit, per molt que exposara el «costum d'obrir la finestra quan em sembla que l'aire a dins comença a ser massa pudent» (50), sembla que el crític literari gaudia amb l'ambient que s'havia format amb la discussió.

6 Joan Fuster, punt i final: «Resposta a Joan Ferraté» (*Serra d'Or*, maig de 1969)

Com era habitual, Jordi Sarsanedas li havia lliurat per endavant –el 31 de març de 1969–, a Fuster, les galerades per si volia dir-hi la seua; amb tot, el redactor en cap de *Serra d'Or* començava a sentir-se una

mica incòmode pel possible perllongament de la polèmica: «Si vols respondre, pots fer-ho, és clar. Bé que un dia o un altre bé haurem de posar un punt final, oi?».[7] Aquella controvèrsia que els havia mantingut entretinguts –a ells, però també als lectors– des de finals de 1968 fins a gairebé mitjan 1969, finia a les planes de la revista amb la «Resposta a Joan Ferraté», que el suecà hi publicà, fora de la seua secció mensual, el maig d'aquell any.

Joan Fuster, avesat a bregar-s'hi dialècticament i «a suportar xàfecs» com el del reusenc –a qui tracta de «professor», per cert, de manera irònica «per l'aspecte caricaturesc que [...] en reflecteix» i per la «curiosa actitud de dòmine, que disserta dalt la tarima i s'adreça a la clientela amb uns aires de superioritat ben curiosos» (2011, 168)–, decideix arribar a la fi d'aquell intercanvi de colps, aquella espècie de «diàleg de sords» que ja no podia donar més de si. Davant del desassossec que havia començat a mostrar la revista per un hipotètic allargament de la polèmica, el de Sueca n'abandona la pugna: «Per a vostè el pollastre, professor!» (169).

No obstant això, no s'estarà de replicar-li dos aspectes que s'havien anat arrossegant des de l'inici de la discrepància. D'un costat, el tema de l'«humanisme», quan Fuster recorda que la «dignitat de l'home» admet afirmacions més enllà de les que han sostingut els humanistes mateixos (169-70). D'un altre, el suposat bescantament de Carles Riba per a magnificar Salvador Espriu, l'únic aspecte que, sense arribar a «enrabiar-lo», sí que li havia suscitat irritació, ja que:

> Era una acusació que no responia a la realitat, i ni tan sols a cap ambigüitat expressiva de part meua. Veig que ara la reitera, el professor. Però de la lectura del seu nou «plec de càrrecs» dedueixo que, les dues [vegades] que l'ha formulada, no tenia davant seu el meu text. «Ara per ara, no tinc l'Espriu a mà», confessa. Temo que tampoc no el tingués quan redactà l'article que va obrir la polèmica. No vull repetir una altra vegada les meves protestes d'admiració per l'obra de Carles Riba. Són òbvies. Però la frivolitat del professor, en refiar-se de la seva memòria i d'algun apunt parcial, em sembla ben poc 'acadèmica'. No és per a acreditar un crític de tarima, amb pollastre o sense... (170)

7 Un epíleg a destemps

La polèmica, com hem assenyalat, acabà a les pàgines de *Serra d'Or*. Ara bé, hi hauria pogut continuar, si no haguera estat per la negativa

7 Carta de Jordi Sarsanedas a Joan Fuster, datada el 31 de març de 1969. Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya; número d'identificació 17293.

de la revista a publicar un nou article –el tercer del seu compte personal– de Joan Ferraté (Fuster 1997, 202); el crític el recollí més de vint anys després en *Papers sobre Carles Riba* (1993) amb el títol de «Respons per Joan Fuster». Tanmateix, la seua voluntat també era la de donar per tancat tot aquest intercanvi dialèctic, però no s'estava de reincidir en certes elements que ja havia apuntat ni de desmentir algunes de les imputacions fusterianes:

> L'afer, doncs, s'ha acabat. Cal dir que, quant a mi, ni tan sols havia començat, ja que no és pas al nivell del fons de la qüestió, l'únic nivell en el qual hauria pogut començar a interessar-me, que Fuster ha volgut dur la discussió, sinó tan solament al nivell dels gustos, les posicions i les circumstàncies personals. […]
>
> Com que, d'altra banda, els lectors no són uns beneits (o almenys no ho són tant com ho semblen ser massa sovint els escriptors), no crec pas que calgui que m'allargui a puntualitzar que res del que Joan Fuster, tan desimbolt amb els fets com de maneres, ha volgut imputar-me (sense donar, però, mai el fonament de les seves imputacions, ni tan sols voler explicar-se) no s'acosta ni de lluny a la veritat. No és pas, doncs, veritat, que jo prepari cap estudi de la poesia d'Espriu, ni de cent pàgines ni de deu ni una. Espriu, ja se l'han estudiat Fuster i Castellet, cada u per on l'enfila, en un nombre considerable de pàgines, i Joaquim Molas en un article molt més curt, però força bo, que segons sembla ja va sortir a *Serra d'Or* i que jo no he llegit sinó ara, traduït al castellà, en un volum de la col·lecció El Bardo. (Ferraté 1993, 256-7)

Podem entendre'l, doncs, com un epíleg a destemps. Al cap i a la fi, però, no hi aportava cap novetat i, sense abandonar la tònica que l'havia acompanyat els darrers mesos, encara llançava retrets cap al suecà –«La desimboltura de Joan Fuster l'ha dut a un atzucac» (255)– fins coronar l'article amb la coneguda cita de Ludwig Wittgenstein, extreta del *Logisch-philosophische Abhandlung*, en alemany: «Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen» (255-7) – en traducció de Francesc Pérez Moragón: «D'allò de què no es pot parlar, val més callar» (Furió, Palàcios 2011, 1033).

8 Conclusions a una «polèmica estúpida»

El combat dialèctic havia encallat per l'aferrament dels dos púgils en els propis mètodes analítics i en les pròpies interpretacions de l'obra de Salvador Espriu. Aquella discussió ja no tenia més substància i una previsible prolongació hauria acabat per cansar els lectors, que era el que temien els responsables de *Serra d'Or*, una plataforma que,

d'altra banda, no oblidem que només tenia una dècada de vida i que, al capdavall, necessitava fidelitzar-ne el públic.

Ara bé, a pesar d'aquest final, diguem-ne 'imposat', l'opinió de Joan Fuster restà inalterable. Uns anys després, el 1987, Vicent Martí encara li preguntava per la controvèrsia pública amb Ferraté; el de Sueca mantenia que la presència d'elements jueus en l'obra espriuana era tan abundant que no comprenia que el crític de Reus ho rebatera, mentre que, conscient de l'escassa bibliografia existent en l'època, afirmava que «bestieses, en aquell pròleg, no crec que n'hi haja gaires, només les imprescindibles en una aproximació elemental a una obra encara incompleta» (Martí 1987, 13). Comptat i debatut, amb la perspectiva temporal de gairebé vint anys, Fuster en feia una valoració contundent: «va ser una polèmica estúpida» (13).

Bibliografia

Archilés, F. (2011). «Joan Fuster: un intel·lectual ferit per la modernitat». *Cercles. Revista d'història cultural*, 14, 229-50.

Cano, J.À. (2022a). *Joan Fuster i* Serra d'Or*. Els articles seriats (1968-1984)*. València: Publicacions de la Universitat de València i Càtedra Joan Fuster.

Cano, J.À. (2022b). «Joan Fuster i els correctors de *Serra d'Or*: una relació complicada». *Revista Valenciana de Filologia*, 6, 35-52.

Ferraté, J. (1968). «Salvador Espriu entre els lectors i els crítics». *Serra d'Or*, X (110), 77-9.

Ferraté, J. (1969). «Sobre l'art de no saber llegir, i de queixar-se, per torna». *Serra d'Or*, XI (115), 49-50.

Ferraté, J. (1993). *Papers sobre Carles Riba*. Barcelona: Quaderns Crema.

Ferrater, G. (1986). *Papers, Cartes, Paraules*. Barcelona: Quaderns Crema.

Furió, A.; Palàcios, J. (2011). «Notes explicatives i materials complementaris». Fuster, J., *Obra completa. Volum tercer. Assaig, II*. Barcelona: Edicions 62 i Diputació de Barcelona; València: Publicacions de la Universitat de València, 961-1119.

Fuster, J. (1969). «Resposta a Miquel Muñoz i Boscà». *Serra d'Or*, XI (114), 1-3.

Fuster, J. (1977). «Introducció a la poesia de Salvador Espriu». Fuster, J., *Contra el Noucentisme*. Barcelona: Crítica, 61-127.

Fuster, J. (1997). *Correspondència, I. Carner, Manent, Riba, Pla, Espriu, Villalonga*. València: Tres i Quatre.

Fuster, J. (2010). *Correspondència, XII. Rafael Tasis, Joan Triadú, Antoni Comas, Albert Manent i Joaquim Molas. 2a part*. València: Càtedra Joan Fuster i Tres i Quatre.

Fuster, J. (2011). *Obra completa. Volum tercer. Assaig, II*. Barcelona: Edicions 62 i Diputació de Barcelona; València: Publicacions de la Universitat de València.

Martí, V. (1987). «Fuster incòmode». *El Temps*, 154, 8-18.

Miralles, C. (2005). «Joan Ferraté, lector preparat, intel·ligent i polèmic». Malé, J. (ed.), *Joan Ferraté. Aula Carles Riba*. Barcelona: CSIC-Generalitat de Catalunya, 11-35.

Muñoz, M. (1969). «Saber llegir». *Serra d'Or*, XI (114), 1.

Pla, J. (1991). *Homenots. Quarta sèrie. Obra completa. Volum XXIX*. Barcelona: Destino.

Simbor, V. (2012). *Joan Fuster: el projecte de normalització del circuit literari*. València: Publicacions de la Universitat de València i Càtedra Joan Fuster.